

Horányi Károly

Az akadémikus Márai Sándor

1.

A Magyar Tudományos Akadémia 1942. évi nagygyűlésén, május 15-én levelező tagjává választotta Márai Sándort. Az 1869-ben megállapított és gyakorlatilag 1945-ig változatlanul érvényes alapszabályok¹ szerint az I., Nyelv- és széptudományi osztálynak két alosztálya volt: az A) Nyelvtudományi alosztály és a B) Széptudományi alosztály, amelynek tagjai sorába az irodalomtudományok művelői mellett írók, olykor képzőművészek is bevásztattak. Így volt ekkor, 1942 májusában Ravasz László, Herczeg Ferenc, Szász Károly tiszteleti tag, Csathó Kálmán és Áprily Lajos levelező tag. Az előző évben halt meg Babits Mihály, az Akadémia levelező tagja; az ő megüresedett helyét is be kellett töltenie az Akadémia 102. tagválasztó nagygyűlésének.

A testület döntésében szerepet játszhatott, hogy Márai olyan irodalmi tekintélynek számított, aki kívül áll a különféle irodalmi irányzatokon, nem tartozik egyik politikai, kulturális szekértáborhoz sem, és távolságot tart a különféle írói csoportosulásoktól. Egy szépíró esetében az akadémikussá váláshoz akkor szinte feltétel volt a Kisfaludy társasági tagság. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és széptudományi osztálya Széptudományi alosztályának írói és irodalomtörténészei ekkor egyszerre tagjai mind az Akadémiának, mind pedig a Kisfaludy Társaságnak. A két testület működésében, szervezeti felépítésében, a kulturális életben betöltött szerepében sok volt az átfedés. A Társaság olyan feladatot töltött be – vagy vélt betölteni –, mint az Akadémia a tudományos életben. Együtt jellemezte őket a normativitásra törekvés, az igény arra, hogy tekintélyük révén kijelöljék az irodalmi vagy a tudományos kritika tendenciáit.² Márai levelező taggá választása esetében tehát nem tehető fel az a kérdés, amit a Kisfaludy Társaságba történő megválasztásakor viszont fel kell tennünk: miért fogadta el a jelölést? De megkérdezhetjük: hogyan alakult ki az a helyzet, hogy Márai neve mint akadémikusjelölté szóba kerülhessen, illetve az író mit tett azért, hogy ez a helyzet kialakulhasson? Ha nyilvánvalóvá válik, miért ambicionálta a Kisfaludy társasági tagságot, feltehetően közelebb kerülünk ennek a kérdésnek a megválaszolásához is.

Fried István *Márai Sándor és a Kisfaludy Társaság* című tanulmányában ellentmondásosnak láttatta Márai azon döntését, hogy a Társaság tagjai közé lép.³ Szerinte az 1938-ig terjedő életműnek egyik kitüntetett vonása az önkanonizációs törekvés, az írói pálya módosulásainak elleplezése és egy olyan kép kialakítása, mely nem annyira az életrajzi esetlegességeknek, hanem egy „megtervezett irodalmi útnak”⁴ megfelelő írói típushoz hűséges elsősorban. „Márainak írói pályájára vonatkozó kijelentései és Kisfaludy társasági tagsága között

létezik ellentmondás – állapította meg Fried –, a magános szerző önkanonizációs törekvései és egy hivatalos intézmény kanonizálásának elfogadása nem hozhatók »közös nevező«-re, legalábbis probléma nélkül nem.”⁵ Fried megkísérelte az ellentmondást azzal a feltételezéssel némiképpen feloldani, miszerint Márai döntését befolyásolhatta, hogy a szintén felvidéki Komáromi Jánosról kellett megemlékeznie a társaságbéli székfoglalójában; ezt az emlékezést is önkanonizációjának szolgálatába állíthatta. Fried kimutatta e dolgot mindazon elemét, amely arra utal, hogy Márai elsősorban önmagáról, a maga helyzettudatáról akart Komáromi életútjának tárgyalása alkalmával szólni. Tanulmányának más helyén pedig hangsúlyozta azt az ellentmondást is, amely felfedezhető a Társaság 1938-as döntése és Márainak két évvel korábban, 1936-ban a Kisfaludy Társaság jubileuma alkalmából írott cikkének némely kitétele között. „Megválasztása félreértésekre adhat alkalmat, azt a látszatot keltheti: kiegyezett azzal a hivatalossággal, amelyet nem is olyan nagyon régen (igaz, kulturáltan) támadott.”⁶ A miéltre azonban e „kulturáltan támadó” cikk néhány részlete fényt derít.

Márai súlyos vádakkal illette megalakulásának jubileuma kapcsán a Kisfaludy Társaságot. Felelőssé tette az irodalom kettészakadásáért, azért, hogy a világnézeti villongások évtizedeiben nem tudott összekötő szellemi pánt lenni a kettészakadt magyar szellemvilágban, sőt inkább elmélyítette ezt a szakadékot. Elmarasztalta, amiért irodalmpolitikája, melyet tagjainak társadalmi tekintélyével fedez, nem azonos többé az élő magyar irodalom szándékaival. Működését összevetette a Goncourt Akadémiának a francia irodalmi életben betöltött szerepével, hangsúlyozva, hogy a francia társintézmény mennyire megmaradt pártatlan, tisztelt irodalmi ítélőszéknek. Márai cikkében azonban több alkalommal kiemelte mint a negatívumokat ellenpontoszó értéket a tradíciót, amely szemében mentette a Társaság jelenlegi működésének konzervativizmusát. Ez a tradíció már csak azért is különösen fontos volt számára, mivel a Társaság működésének jelentősége ahhoz a XIX. századhoz kötődik nagymértékben, amely megteremtette a saját korában oly nagyon fenyegetettnek érzett hagyományos liberális polgári felfogást. Rónay László Márairól írott könyvében megállapította: a veszélyes és veszélyeztetett „új kor” sejtelve hatja át Márai 1937-től írott cikkeit.⁷ A baljós jövőképpel szembeállított dicső múlt a Társaságnak is nagy korszaka volt. Mint egy aranykort idézte meg egy 1937-es cikkében ugyanúgy, mint az akadémiai tagság elnyerése idején írott *Röpirat nemzetnevelés ügyében* című, egy nemzeti és európai utópiát előkészítő helyzetértékelésében.⁸ „Minden magyar író rokon érzésekkel fordul e napon a Társaság felé – mondotta Márai –, mely Arany Jánost és Madách Imrét fedezte fel, mely megajándékozta a magyar szellemiséget a teljes magyar Shakespeare- és Molière-fordítással...” Írásának egy másik helyén pedig így szólt: „A Társaság büszkén hivatkozhat reá, hogy működtetésének legjobb ideje egybeesik a magyar irodalom hőskorával, a tündöklő, csillaghullástól fényes időszakokkal...”⁹ Számára a Kisfaludy Társaság nem egyike volt az akkori, különféle irodalmi társaságoknak, hanem az egyetlen olyan testület, amelynek a tradícióban gyökerező tekintélye – a felsorolt negatívumok ellenére is – eleven, és szerepét

éppen e tradíció miatt más hasonló társaság átvállalni nem képes: „A vélemény és a szép szó, mely a díszterem dobogójáról hangzik el, ma is messze hangzik; *ahhoz a közönséghez jut el, mely a Társaságot ma is mint a legfőbb irodalmi fémjelző hivatalt ismeri el, s amely a magyar társadalomnak bizonyosan az egyik legértékesebb, áhítatos és lelkes rétege.*”¹⁰ Fried István tanulmányában talányosnak tartotta azt a kérdést, hogy az író, akit mindenféle kollektív vállalkozás taszított, aki távolságot tartott mindenféle csoportosulástól, és igyekezett függetlenségét megvédeni, miért vállalt szerepet a Társaságban. Lehetséges, hogy éppen függetlenségét akarta e lépésével nyomatékosítani, hangsúlyosabbá akarta tenni azt a távolságot, amely elválasztotta kora csoportosulásaitól, irányzataitól. E tradíció fémjelezte elismerés elfogadásával mintegy falat képezett önmaga és a „korszerű” szellemi élet között. És valószínűleg ugyanezért volt fontos számára az akadémiai tagság is, még ha a megiszteltetés némi ironikus reakciókat váltott is ki belőle.¹¹ Magát az Akadémiát is olyan intézménynek tekintette, mely értéket, egyfajta jótékony állandóságot őriz, véd.¹² A Kisfaludy társasági jelöltség elfogadása magában hordozta az akadémiai levelező tagságnak a feltételét, hiszen a Kisfaludy Társaság és az Akadémia történetének jelképes személyiségei majdhogynem ugyanazok voltak Márai számára, vagyis a Társasághoz és az Akadémiához való tartozásban ugyanannak a tradíciónak a közelségét érezhette.

Az irodalmat illetően az Akadémia már régóta nem tudott középpontja maradni a szellemi életnek, leginkább az irodalomtörténet-írásban volt jelen. A 30-as évek végéig az MTA hivatalos álláspontját az élő irodalom kérdésében a hagyományörzés, az ízlésbeli konzervativizmus, ugyanakkor bizonyos egységre való törekvés jellemezte.¹³ Az irodalom előbb említett kettészakadásaért azonban az Akadémiát is terhelte a felelősség. A Márai megválasztását megelőző korszak nyitányaként értékelte Szabolcsi Miklós az 1927-es *A kettészakadt irodalom*-vitát az I. osztály széptudományi alosztályának életében.¹⁴ Az Akadémia akkori elnöke, Berzeviczy Albert az MTA nevében is szólt, mikor megnyitotta a Kisfaludy Társaság 1927. február 6-i ünnepélyes közülését. Ebben fogalmazódtak meg azok a szempontok, amelyek sok kérdésben az Akadémia állásfoglalásait is jellemezték. Berzeviczy elismerte, hogy az irodalomban szakadás következett be. Megkülönböztetése szerint az egyik tábor szigorúan ragaszkodik a konzervatív és a nemzeti jelleghez, a másik azonban merészen újít, „s nem szeret különbséget tenni hazai és külföldi befolyás, példa, szellem között”.¹⁵ Ennek kapcsán tárgyalta Ady szerepét is. Az Akadémia elnöke ugyanakkor az egység keresésére hívott fel, de fenntartásokat is megfogalmazott. Babits erre válaszul írta meg *A kettészakadt irodalom* című híres esszéjét, amelyben Adyt védte a költői pályakép s az életmű fogadtatásának torz értelmezésétől. Egyben fellépett ama szemlélet ellen, amely a művek esztétikai megítélésekor azt mérlegeli: mennyire hazafias szándékú is az.¹⁶

Szabolcsi Miklós említett tanulmányában felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az MTA tagjai között csak elvétve találunk írókat a húszas–harmincas években; a halálozások miatt erősen csökkent a nem-tudósok aránya. A Széptudományi alosztályban tíz-tizenöt irodalomtörténész mellett öt-hat szépíró.¹⁷ Azt a gesztust,

amit az Akadémia tett a Nyugat első nemzedéke felé 1940-ben, Babits levelező taggá választásával, már egy új időszak kezdeteként is lehetne értékelni, azonban nemigen beszélhetünk folytatásról. Ezt követően 1945 előtt a Széptudományi alosztály tagjai sorába csak Márai Sándort és Tamási Áront választotta be, az utóbbit 1943-ban Kodály Zoltánnal együtt. Beszédes Babits tagajánlásnak második mondata: „Ez az ajánlás nem szorul bővebb indoklásra, csak a késedelme.”¹⁸ Feltehető az is, hogy közvetett módon a nagy nyugatos generáció másik képviselőjének, Kosztolányinak nyújtott megkésett elégtételadás Márai megválasztása. Pais Dezső üdvözlőbeszéde is azt jelzi, hogy a testület azt a szemléletet és magatartást ismerte el, amit először Kosztolányi képviselt a közelmúlt magyar irodalmában.¹⁹

Márai megválasztását megelőzően az Akadémia szerepében – akárcsak a Kisfaludy Társaságnál – tapasztalható volt némi elmozdulás.²⁰ Az I. osztály működésében valamennyire visszaszorult az erősebben nemzeti jellegű, liberális-konzervatív irodalomszemlélet, amelynek kritikai szempontjai már alkalmatlanok voltak az „élő” magyar irodalom értékelésére. Egy új szemlélet jelenlétét jelezte Paul Valéry kültagként való elismerése Babits megválasztásával egy időben, 1940-ben.²¹ Erősebben lehetett érzékelni egyfajta nyitottságot a közelmúltban vagy az akkor Európában zajló kulturális, tudományos és irodalmi folyamatokra. Az Akadémia a háború alatt is ápolta nyugati kapcsolatait, s ugyanakkor ebben az időben egyre határozottabban törekedett az elhatárolódásra a szélsőséges politikai irányzatoktól. Nem véletlen az sem, hogy a radikális jobboldali sajtó élesen támadta a testületet többek között Márai megválasztása miatt. Az intézmény hivatalos jellege még kevésbé felelt meg az uralkodó, kormányzati kulturális vagy politikai szándékoknak. Az Akadémia működésében felfedezhető volt egy, már másképpen konzervatív, a modern európai értékeket is integráló magyarságkép igénye. Ezt jelzi Tamási Áron és Kodály Zoltán levelező taggá választása 1943-ban. Egy 1943-as jutalmi bizottsági jelentés például dicsérettel emlékezett meg Tamási Áronról, Illyés Gyuláról, Cs. Szabó Lászlóról, és Szabó Zoltán *Szerelmes földrajz* című könyvét ajánlotta díjazásra.²² Feltehetően Márai megválasztása is részben ennek az igénynek a meglétére utalt.

2.

A taggá választás előzményének tekinthető, hogy az Akadémia 1941-ben a Vojnits-jutalom érdmével tüntette ki az írókat.²³ „Az özv. Vojnits Tivadarné-jutalomra (A M. Tud. Akadémia Vojnits-érme) az 1940. szeptember 1-től 1941. augusztus 31-ig Budapesten előadott irodalmi becsű és sikert aratott magyar tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek pályáznak.”²⁴ A kitüntetést 1907-től kezdve minden évben kiadták az özvegy végrendeletének intézkedése értelmében: „a Magyar Tud. Akadémia javára fizetendő 20 000 kor. aranyakban kamatozó évi jövedelmét tiszteletdíjul kapja azon szerző, aki a legsikerültebb magyar színművet, illetőleg drámát írja; az erre vonatkozó pályázat minden évben kiírandó, és úgy ennek eszközzése, valamint a jutalom odaítélése a M. T. Akadémiát illetendi.”²⁵ Az I.

osztály e tekintetben a következő ügyrendi szabályzatot állapította meg: „E rendelkezés értelmében pályázó daraboknak tekintetnek az illető évben Budapesten előadásra került magyar eredeti tragédiák, színművek, vígjátékok és népszínművek, az operák és operettek kizárásával.”²⁶ A kitüntetésnek jelentős társadalmi presztízse volt.

Az 1941-es jutalom bizottságába az I. (Nyelv- és széptudományi) osztály Szinnyei Ferenc rendes tagot és Alszeghy Zsolt, valamint Rédey Tivadar levelező tagokat delegálta.²⁷ A bizottsági jelentést Rédey Tivadar fogalmazta és jegyezte.²⁸ Sorra véve a fővárosi színházak műsorát, elsősorban Móricz Zsigmond *Kismadár* című életképével, Heltai Jenő *Egy fillér* című szimbolikus álmjátékával, Tamási Áron színművével, a *Vitézi lélekkel* és Galamb Sándor *Sorompó* című drámájával foglalkozott. A legérdemesebbnek azonban Márai színművét, a *Kalandot* tartotta; Rédey erről írt a leghosszabban. A jelentés utolsó lapjain a dráma elmélyült elemzése és méltatása olvasható.

Márai darabja három évig ment nagy sikerrel Németh Antal rendezésében a Nemzeti Színház Kamaraszínpadán. A főbb szerepeket Rajnay Gábor, Tőkés Anna, Maklár Zoltán, Jávor Pál és Gobbi Hilda alakította.²⁹ Márai e színműve témáját korábban egy elbeszélésében (*Rendelés előtt*) már feldolgozta, és alapgondolatát tekintve elsősorban az 1939-ben írott, *Déli szél* című kisregényéhez kapcsolódik. Mindkét mű elsőrendű kérdése, hogy az olyan alapvető emberi érzések megtapasztalása, mint a kétség a mindennapok elviseléséhez szükséges reményben, illetve a lemondásból fakadó részvét, mennyire teszi magányossá az embert. A dráma főhőse, egy orvosprofesszor pályájának betetőzéseként a számára létesített klinikát veszi át, s ekkor tudja meg, hogy felesége – akiért, hogy annak anyagi és társadalmi igényeit kielégíthesse, ígéretes tudományos pályáját hagyta el – tanítványának szeretője lett, ugyanakkor halálosan beteg. Kétségbeesését egy ironikus gesztussal szeretné feloldani: feleségét a fiatal tanársegéddel elküldi nyaralni. Ahogyan Rédey írta: „maga is a végzet mellé áll, az utolsó borzalmas »kalandot« odaajándékozva a fiataloknak, a gyanútlan asszonynak siralomházi vigaszul, a titokba kegyetlenül beavatott tanársegédnek keserű vezeklésül. Gyöngédségnek és ítélkezésnek valami rejtelmes, az ösztönélet mélyén egymásba indázó kettős gyökeréből hajt ki ez a nyomasztó drámai *exeunt*, egy kissé a Márai írói egyéniségétől nem éppen idegen fölényes ironia szellemében.”

Rédey Tivadar jelentésében hangsúlyozta, hogy az író hű maradt az irodalom más területein kivívott rangjához, darabjával nem bocsátkozott a közönség állítólagos szórakozásvágyával alkuba. Megemlítette, hogy kezdő drámaíróról van szó. Azonban erényének tudta be, hogy „ha a színpad különleges stíluseszközeit hiánytalanul még nem hódíthatta meg, azzal tért ki az ebből adódó nehézség elől, hogy lehetőleg igen kevéssé élt ezekből az eszközökből”.³⁰ A feszültség nem is magukban az eseményekben jelentkezik, hanem ezeknek a szereplőkre gyakorolt hatásában nyilvánul meg. Márai színpadi fellépését úgy üdvözölte, mint egy, a „gondolatok gyökeréig ásni szerető”³¹ drámaíró beköszöntét.

Az Akadémia I. osztálya 1942. március 2-án tartott zárt ülésének harmadik napirendi pontja a tagajánlásokkal foglalkozott. Az osztálytitkár, Németh Gyula jelentést tett az 1942-es választásokra beérkezett tagajánlásokról.³² A B alosztályba levelező tagul ajánlottak között szerepelt Márai Sándor is.

A Széptudományi alosztályba lehetséges levelező tagnak megnevezték még az elsősorban a francia kultúra és nyelv szakértőjének számító Eckhardt Sándort, a 16., 17., illetve a 19. századi magyar irodalommal foglalkozó Kerecsényi Dezsőt és a népszerű író, Zilahy Lajost. Márai Sándort Herczeg Ferenc igazgatósági és tiszteleti tag, Voinovich Géza igazgatósági és tiszteleti tag, az Akadémia főtitkára, Szász Károly tiszteleti tag, Pukánszky Béla levelező tag, illetve Csathó Kálmán levelező tag ajánlotta.

Az I. Osztály B) alosztályába *levelező* tagnak ajánljuk Márai Sándor író.

Régi, érdekes kassai családból származik. Pályája kezdetén verseket írt, s ez megérzik prózai stíljének hajlékonyságán, belső rezgésén. Első munkáit fiatalos, nyílt, szinte dacos maga-feltárás hatja át; ez vezette be az élet s a lélek mélyebb, sokoldalú ismeretébe. Világlátottsága, nagy műveltsége táplálják elmélkedő és bíráló hajlamát, melynek a könnyed, szellemes beszélgetés formájában oly vonzó és magvas műveket köszönünk, mint a *Napnyugati őrjárat*, melyben párizsi élményeit s angolországi útjának benyomásait foglalta össze; hasonló módon elevenítette fel Kassának az országba való visszatérése idején szülőföldi emlékeit, *Kassai őrjárat* címen. E szemlélődéseivel s magvas megjegyzéseivel rokonok a Pesti Hírlapba szinte naponként írt jobbára a nap s a mindennapok eseményeire vonatkozó finom szellemes cikkei, melyekkel mintegy Tóth Béla népszerű *Esti leveleinek* gazdagabb folytatója.

Szorosabban vett szépirodalmi alkotásai könnyű és gazdag termőerőre vullanak. *Szindbád hazatér* c. könyve Krúdy Gyula emlékét idézi fel; egy szemlélődő és emlékező írónak egy napon át úgyszólván minden gondolatát, ötletét, hangulatát, érzését s ezek ellentmondásait megmutatja, belevonva az emlékezések és kívánságok körébe az ország több vidékének életét, szokásait, egészen az ételek, italok, főzés emlékeztető titkaiig; – közben megjelenítve a körülte élő ifjú írókat, a neki kedves vendéglőket, alakjaikat, – az ismerős, bizalmas pincérekkel együtt, – egy egész nap minden benyomását, háttérben az otthon és a család elmosódott képével.

Hasonló, pillanatról-pillanatra menő megfigyelés és feltárás a *Vendégjáték Bolzanóban* c. regény tárgya is. Mintha Carrière módjára szürke fátylakon át nézné és festené alakjait, – a valóság és az árnyképek határán. E mű stíl tekintetében is szokatlan és merész kísérlet, de illik a tárgyhöz.

Legújabb regénye, *Az igazi* ismét új módot és hangot keres. Egy házasság történetét mondja el előbb az elvált feleség, azután a férj, kit egy felébredt régi szerelem

ragad magához. Ez reálisabb a szerző előbbi műveinél. Itt is a lélektani rajz művészenek bizonyul, – de művésze az előadásnak is; érti a módját, mint lehet személyes beszélgetést úgy vezetni, hogy észrevétlenül alakuljon ki az alakok külső leírása, sőt egész jelenetek éledjenek meg.

A színpadon is megjelent a *Kaland* c. művével, mely irodalmi értéke mellett nagy közönségikert is aratott.

Márai magasrendű író, akit joggal ajánlhatunk megválasztásra.³³

Ez a tagajánlás, akár a Kisfaludy társasági tagságot célzó, Schöpflin Aladár által fogalmazott ajánlás, vagy Voinovich Gézának a Kisfaludy Társaságban elmondott elnöki üdvözlőbeszéde³⁴, hangsúlyozta Márai felvidéki voltát, a kassai patríciuscsaládból való származását. A regionalitás mint irodalmi kérdés jelzésszerűen e helyen is kifejezésre jutott. Márai műveltségének, érdeklődésének éppen azokat a jellegzetességeit – angliai és franciaországbeli tapasztalatait, stílusának francia gyökerét – emelte ki, mely a hivatalosság számára korábban nem volt olyan fontos erény. Márai mint Az Újság munkatársa több alkalommal is kinyilvánította a magyar külpolitikai orientációval szembeni negatív véleményét, és elsősorban mint az angolszász demokrácia elveinek híve utasította el a náciizmust. A tagajánlás preferenciái némiképpen előrevetítették az Akadémia majd 1943-ban intenzívebbé váló azon törekvését, hogy hangsúlyosabbá tegye angolszász, illetve francia kapcsolatait.

Márai vetélytársa a levelező tagság elnyerésében Zilahy Lajos volt. Az I. osztály 1942. május 12-én, az Akadémia 102. nagygyűlésének első napján tartott zárt ülése harmadik napirendi pontjának értelmében az osztályelnök Melich János elrendelte a szavazást az osztályba ajánlott rendes és levelező tagokra. Márai esetében beérkezett 39 szavazat, ebből 30 igenlő, 9 nemleges volt. Így az I. osztály Márai Sándort terjesztette a tagválasztó nagygyűlés elé.³⁵ Zilahyra csak 16-an szavaztak igennel, 23-an azonban nemet mondtak levelező tagságára.³⁶ A kettejük eredménye közötti jelentős különbség meglepő, mivel Zilahy megválasztása több szempontból valószínűbbnek látszott: az Akadémia Vojnits-jutalom-jelentéstevői mintegy tizenhat ízben fordultak megbecsülő bírálattal színpadi művei felé; akkor már tizenhét éve, hogy a Kisfaludy Társaság tagjai közé fogadta, a Corvin-rend koszorúsai között pedig a testület alapítása óta helyet foglalt. Ezzel szemben Márai népszerűsége akkor nem érte el Zilahyét, a Vojnits-bizottság csak egyszer foglalkozott művével – igaz, akkor kitüntetést nyert –, az Akadémia más jutalmi bizottsága nem tárgyalta munkásságát, és nem részesült olyan hivatalos elismerésben sem, mint Zilahy. Márai tagajánlását egy személy kivételével ugyanazok írták alá, akik Zilahyét.³⁷ A két tagajánlás befejező sorainak összevetéséből is az tűnik ki, hogy az ajánlók inkább Zilahyra gondoltak. „Az I. osztályban a szépíróknak az utóbbi időben igen meggyérülő sorát meggyőződésünk szerint ideje kiegészítenünk. Ha ebben az igyekezetünkben irányra, tehetségre, érdemre ügyelünk, *elsősorban* ajánlottunkra kell gondolnunk” – zárul Zilahy

méltatása.³⁸ Hogy mik lehettek azok az indítékok, amelyek Zilahyval szemben Márait segítették a jelöltséghez, erre a jelenleg rendelkezésre álló dokumentumok nem adnak egyértelmű választ. A két író kvalitásbeli különbségén túl a döntésre befolyást gyakorolhatott az a tény is, hogy Zilahy korábban politikailag több alkalommal is szerepet vállalt, s e szerepvállalások tekintetében a testület valószínűleg nem kívánt állást foglalni, illetve nem lehettek ezek a szerepvállalások mindenki számára vonzóak. Bizonyára nem merült feledésbe az a cikk sem, amelyet Zilahy Lajos 1936-ban József főherceg akadémiai elnökké jelölése kapcsán írt. Eszerint a főherceg megválasztása azt a látszatot kelti a külföld előtt, hogy ez „nyílt és hangos bevallása annak, hogy a magyarság tudósai és írói között egyetlen kimagasló szellem sem akadt”.³⁹ Az Akadémiának fontos lehetett, hogy a jelölt függetlennek számítsa a közvélemény előtt, és sokirányú, sokféle külföldi kapcsolattal rendelkezzen, illetve személyének megválasztása kifejezzen egy egységes európai kulturális hagyományhoz való kötődést is.

Az Akadémia 1942. május 15-én tartott tagválasztó összes ülésén Márai „36 szóval 9 ellen” megválasztott, akadémiai tagsága e naptól ered.⁴⁰ Az ugyanazon napra datált levelében a főtktár, Voinovich Géza hivatalosan értesítette a jelöltet az eredményről: „A M. Tud. Akadémia mai napon tartott tagválasztó nagygyűlésén Nagyságodat levelező tagjává választotta. E választással méltányolni és elismerni óhajtottuk kiváló szépírói működését, valamennyi írásának magas irodalmi színvonalát és a magyar szellemiség szolgálatát.”⁴¹

Márai megválasztásáról nagy cikkben adott hírt a Pesti Hírlap. A tudósító szerint az Akadémia nyilván nem csak „azt az író-t jutalmazta benne, aki mai irodalmunkban az első helyek egyikét foglalja el, hanem azt a nagy és ma mindennél időszerűbb írói felelősséget is, amellyel Márai Sándor a nemzet és az emberiség nagy eszményeiért helytáll és harcol”.⁴² Az eseményre negatívan reagált a szélsőjobboldali sajtó. Az Oláh György felelős szerkesztésében és kiadásában megjelenő Egyedül Vagyunk nemzetpolitikai folyóirat, illetve a nyilaskeresztes párt napilapja, a Pesti Újság olyan cikkeket közölt, amelyek Márainak a Tanácsköztársaság ideje alatt folytatott újságírói tevékenységével foglalkoznak. Az Egyedül Vagyunk egy Márai aláírásával a Vörös Lobogó című hetilapban megjelent cikket hozott le a szerkesztőség kommentárjával.⁴³ Ez a támadás közvetve kapcsolódik az Egyedül Vagyunk két másik közleményéhez. Az egyik Mályusz Elemér ebben az időben közzétett cikke, melyben a történészprofesszor az Akadémia szervezetének korszerűsítését s különösen a „néppel foglalkozó tudományzakoknak az összefogását” sürgette.⁴⁴ Valószínű, hogy a Márai elleni támadás közvetve az Akadémia működésének kritikája is volt. De ez nem ért véget a Vörös Lobogóban az író nevével jegyzett írás közzétételével. Márai az akadémiai levelező taggá választását kísérő támadásokkal szemben nyilatkozatot fogalmazott meg, s a személyét ért sérelem miatt levelben fordult Voinovich Gézához egyrészt mint az Akadémia főtktárához és másrészt mint a Kisfaludy Társaság elnökéhez: „Kötelességemnek tartom, hogy felkérjem Méltóságodat: kegyeskedjék egy akadémiai vizsgálóbizottság összehívását kezdeményezni, mely hivatott arra, hogy

megvizsgálja e vádakát, s ítéljen kommünbeli magatartásom és írásaim tényei, motívumai és körülményei fölött” – írta 1942. június 2-án.⁴⁵ Márai mellékelte még azt a nyilatkozatot is, melyet egy időben juttatott el az Egyedül Vagyunk folyóirathoz. Ebben tagadta, hogy a folyóiratban leközölt cikk tőle származna, állítása szerint nevével akkor visszaéltek, s éppen a korabeli sajtóviszonyokkal szembeni védekezésül hagyta el 1919-ben az országot. Megjegyezte, hogy a cikk megjelenésekor még nem töltötte be a tizenkilencedik évét, tehát még ha igaz lenne is a vád, méltánytalan a felelősségre vonás. Rövid együttműködését a kommünnel pedig azzal magyarázta, hogy lehetőséget látott benne az elszakított területek visszaszerzésére, a munkásság és a katonaság összefogásával. Ez a május 28-án kelt nyilatkozat figyelmet érdemel azért is, mert szólt benne Márai a Tanácsköztársaság sajtóviszonyairól, akkori szemléletéről, és mondandóját egy származásából, meggyőződéséből szükségszerűen következő hitvallással zárta.

Való továbbá az is, hogy emberi és írói magatartásomat nem a forradalmak idejéből kiásott, részben eredeti, részben meghamisított cikkek bizonyítják, hanem huszonhárom esztendő írói munkásságának összessége. Bizonyítja az a harminc kötet, melyek legtöbbjét a legtöbb európai nyelvre lefordították, az a sok ezer cikk, tanulmány, vázlat, melyek teljessége nemcsak a könyvtárakban politikai vérvadakat összenyírbáló világnézeti nyomozóknak, hanem a magyar olvasóközönség egyetemének áll rendelkezésére. Bizonyítja egész életem vonala, mely mindig a polgári gondolat, az európai és nemzeti szellem egyeztetésének szolgálatában állott. Bizonyítja, hogy kevés magyar író akad, akit az elmúlt két évtizedben oly hevesen és következetesen támadtak volna szélsőbal oldalról – majdnem azt mondtam: proskribáltak következetes – polgári magatartása miatt, mint éppen engem, *aki nem mentem soha sem szélsőbalra, sem szélsőjobbra, hanem megmaradtam az úton, melyet származásom és meggyőződésem végzettszerűen kijelölt. Bizonyítja, hogy a moszkvai rádió – mint erről értesültem, s mint ezt a hivatalosan lehallgatott rádióadásról készült jelentés okmányyszerűen igazolja – 1942 márciusában engem, éppen engem, név és személy szerint a legélesebben megtámadott polgári és bolsevista-ellenes magatartásom miatt.* A támadóknak egyben igazuk van: az író élete nem magánügy. Aki él a joggal, hogy egy közösséghez szóljon, köteles életével is számot adni szándékairól. Bizonyos, hogy életem és munkásságom során sokban tévedtem én is, bizonyos az is, hogy életem hátralevő szakaszában sem leszek csálthatatlan. De életem munkájának egésze nem volt más, mint nyilvános gyónás és az igazság megismerésének szüntelen, néha reménytelen kísérlete. Ez az igazság, melynek megítélését minden olyan felelős érzésű magyar emberre bízom, akinek ítélkezési képességét a világnézeti harcok szenvedélyessége még nem vakította el teljesen.⁴⁶

Nincs arra nézve semmilyen adat vagy utalás, hogy Voinovich hivatalosan vagy másképpen érdemben reagált volna a levélben, illetve a nyilatkozatban foglaltakra.⁴⁷ Arra nézve sincs adat, hogy hivatalos formában akár az Akadémián, akár a Kisfaludy Társaságban felvetődött volna egy, Márai kommünbeli tevékenységét kivizsgáló vagy igazoló bizottság felállításának kérdése.

3.

„Ez az év súlyos betegséget hozott nekem: a betegségben megtanultam, hogy halandó vagyok: nemcsak értelmemmel tanultam meg ezt, hanem testem öntudatával” – vonta meg az 1943-as év summáját naplójában Márai.⁴⁸ Az év első felében súlyos ideggyulladásról szenvedett; még mint lábadozó vett részt az Akadémia százharmadik, 1943. május 11. és 16. között megtartott nagygyűlésén. Az utolsó napról, az ünnepélyes közülről naplójegyzeteiben is említést tett:

Díszgyűlés az Akadémián. A nyolcvanhat éves A. professzor mellett ülök, előttem a sudár Cs. bácsi, aki Martialis epigrammáit fordítja ma is, de szemérmesen; kihagyja a csípős részeket. A. professzor kíváncsian és irigyen nézi Cs. bácsit, majd felém fordul: „Jól tartja magát” – mondja savanyú elismeréssel, s Cs. bácsi felé bök. – „Nyolcvannégy.” Mint egy színésznő, mikor a vetélytársnőt bírálja.

De milyen tisztességes ez a légkör, mennyire vár és bástya ma az Akadémia, milyen „haladó”, igen forradalmár, mindenféle ifjú reakcióval szemben... E falak és e nyolcvanévesek között otthon érzem magam.⁴⁹

A befejező mondatokban megfogalmazódik Márai sajátos konzervativizmusa. Ez korántsem azonos azzal a konzervativizmussal, amelyet például maga Márai is elmarasztalt a Kisfaludy Társasággal kapcsolatban: ami nem más, mint elfordulás a kortól, a jelen kérdéseitől, és elszakadás vagy távolságtartás az irodalom, a kultúra európai és hazai eseményeitől. Meggyőződése volt, hogy a hagyományos keresztény világképet, a humanista, klasszikusan liberális polgári felfogást a tömeg barbársága mindjobban fenyegeti. Ez a barbárság hatalmat akar, s ennek érdekében változást. A tömegember szemben áll az alkotó emberrel, és ugyanolyan jogokat követel magának az élet minden területén. A tömegember jelenik meg megítélése szerint a legtöbb politikai és ideológiai újat akarásban, s a hagyományos értékeket vállaló, alkotó ember egyre inkább hátrányos helyzetbe kerül a társadalmon belül.⁵⁰ Úgy ítélte meg, hogy az olyan hagyományos intézmények, mint az Akadémia, lehetőséget adnak a tradicionális európai értékek megőrzésére. Márai álláspontja némiképpen Babits egykori véleményét is idézi, miszerint az irodalmi életben intézményes keretek érvényesítésével meg lehet akadályozni a korszellem káros megnyilvánulási formáinak térhódítását.⁵¹

Márai felfogása azonban nem jelenti a kifejezésbeli vagy gondolkodásbeli modernségnek, az elfogulatlan szemlélet igényének elutasítását. Ez a konzervativizmus annyiban sajátos, hogy felülemelkedik az általa ideálisnak tartott hagyomány képviselője és a hivatalosság patinás intézményeinek kárhóztatott konzervativizmusa közötti, alkalmanként jelentkező ellentmondáson, és a felülemelkedés gesztusát finoman jellemzi egyfajta különtség, amely a politikai és társadalmi változások szükségességét hirdetőkkal szemben nyilatkozik meg.

Az említett „A. professzor” Angyal Dávid történész, az Akadémia rendes tagja, a „Cs. bácsi”-ként aposztrofált személy pedig Csengery János klasszika-filológus, műfordító, az I. osztály tiszteleti tagja, kinek Martialis-fordításait egy évvel korábban adta ki az Akadémia.⁵² A nyolcvanhatodik évében járó Angyal Dávid és a betegségéből éppen hogy felépülő Márai találkozását a történészprofesszor enyhén fanyar rezignációval örökítette meg naplójában: „Márai ma megjelent az akadémiai ülésen. Botra támaszkodik, igen rossz színben van. Lefogyott. Ebben hasonlít hozzám.”⁵³

Alighanem a betegség is oka volt annak, hogy székfoglalóját Márai csak 1943. december 6-án tartotta meg.⁵⁴ Az Akadémia alapszabályainak értelmében a megválasztott tagnak egy éven belül kellett felolvasását megejtenie, a levelező tagok pedig csak ezután kapták meg oklevelüket, s gyakorolhatták akadémikusi jogaikat.⁵⁵ Márai megválasztása és székfoglalójának megtartása között pedig több mint másfél év telt el.

Az MTA I. osztályának 1943. november 8-i zárt üléséről készült jegyzőkönyv 5. pontja szerint: „Az osztálytitkár [Németh Gyula] jelenti, hogy a jövő felolvasó ülés tárgya Márai Sándor I. tag székfoglaló értekezése: *Ihlet és nemzedék*.”⁵⁶ Márai értekezésének alap gondolatával 1943-as naplóját olvasva találkozhatunk: „Nemcsak a költőknek van ihlete: néha egész nemzedékeknek van közös ihletük. A XIX. század elején ez a személyfölötti nemzedék-ihlet nemzetközi tünemény. S a magyar irodalomban ugyanaz a közös lendület emeli Petőfi, Arany, Vörösmarty, majd a század elején a Nyugat nemzedékét” – jegyezte fel.⁵⁷ Felolvasott értekezésében ennek a titokzatos eredetű, egy időben életre kapó kollektív ihletnek a mibenlétét kereste. Megállapította, hogy e közös ihletnek egy olyan nemzedéki lét a feltétele, melynek közös ösztönzése van. Olyan kor szüli ezeket a nemzedékeket, amelynek egyfajta általános szellemi magatartása van. Azzal, hogy székfoglalója alkalmából szólt erről, közvetve utalt arra is, hogy ilyen ihlet hozta létre egykor az Akadémiát is.⁵⁸ Ugyanakkor a jelent olyannak láttatta, melyből hiányzik ez az általános szellemi magatartás: „Korokban, amelyek szükségből, vagy a szájjas önkény parancsára ez eszméket” – mint a szabadság vagy a humánus – „megtagadják, rövidzárlat következik be a szellemi életben, a gondolkodás láthatára elsötétül.”⁵⁹ Európa szellemi képletét – és benne a hazait – úgy ítélte meg, hogy az nem a különféle szellemi erők összjátékának az eredménye, hanem magányos tehetségek viaskodnak, mindenfelé új kifejezőeszközöket keresve. Naplójában tömören és lemondással ezt így fogalmazta meg korábban: „Aztán egyedül marad egy-egy költő, mint ma is. Nemzedékének nincs ihlete. Egyedül várja a kegyelmet és az égi hangot. Nehéz sor ez.”⁶⁰ A magányos szellemi embernek ez az ideálja határozta meg az 1946-ban megjelent *Ihlet és nemzedék* címet viselő kötete esszéisztikus írásainak gondolatiságát, amelyet mint hermetikus, heroikusan dekadens irodalomeszményt utasított el később az új hivatalos szemléletet előre jelző kritika.⁶¹

Az 1943. december 6-i, I. osztályi ülés jegyzőkönyve szerint: „Az elnök [Pais Dezső] az ülést megnyitván, felkéri Márai Sándor I. tagot, hogy *Ihlet és nemzedék* című székfoglaló értekezését mutassa be. – Márai Sándor felolvassa értekezését. – Az elnök üdvözli Márai Sándort székfoglalója alkalmából, és átnyújtja levelező tagsági oklevelét. – Több tárgy nem lévén, az elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Szinnyi Ferenc r. és Márai Sándor I. tagot kéri fel és az ülést bezárja.” E merev jegyzőkönyvi mondatok által megörökített esemény megelevenedik Márai naplójában. A büszkeséget és az elérzékenyülést egyszerre a helyzetet és önmagát illető iróniával ellenpontosza:

Székfoglaló az Akadémián. Mikor a pódiumon állok és olvasom a mondókámat, titokban kissé unatkozom is. De titokban kissé megrendült is vagyok. Végre is, nem kis dolog egy magyar író életében: széket foglalni – komikus fogalom! – a Magyar Tudományos Akadémián. De, legőszintebben, szívem mélyén csodálkozom. Tudniillik nem értem, hogyan kerültem ide? Ezt mások sem értik. Amolyan essünk-túl-rajta hangulat ez.

Székfoglalóm végeztével a szakosztályelnök – öregúr, akit most látok először, nyelvész, etimológus – felköszönt. Ez a legfonákabb helyzet az életben. Félóra hosszat, a nyilvánosság színe előtt, szemtől-szembe dicsérnek. Igaz, enyhíti a kínos helyzetet, hogy a nyelvész-elnök szigorú is. Lényegében ezt mondja: „Márai, Márai, maga sok rossz fát tett a tűzre. De az Akadémia türelmes, az Akadémia nagylelkű. Még jó útra térhet.”

Végül egy ágyúcsőszerű diploma-tokot nyomnak a kezembe. Most vége az ünnepélynek, akadémikus vagyok. Hazamegyek az ágyúcsővel, holtfáradtan leülök íróasztalomhoz, tanácstalanul pillantok megkezdett és félbehagyott kézirataimra. Most kezdek a pályát – mint azelőtt, mindennap – előlről.⁶²

Az öregúr – akivel ennek az ünnepi eseménynek az alkalmával találkozott először, s aki ekkor csupán ötvenhét esztendő volt, Pais Dezső – ezekkel a szavakkal köszöntötte újdonsült akadémikustársát: „Osztályunk olyan író egyéniségek felé fordul, akik bizonyos rendszerességgel gondolkodnak, – gondolkodnak az élet, a művészet és nem utolsósorban a saját művészetük fölött, s van képességük, készségük, hogy elmékedésük eredményeiről a nyilvánosság előtt be is számoljanak.”⁶³ Megemlítette, mintegy Márai helyét kijelölve az irodalomtörténetben, Kosztolányi Dezsőt, ki egyszerre stílusművész és a nyelv tudatos mestere, és Máraival együtt méltón kellene helyet foglalnia az I. osztályban. Szabolcsi Miklós Paisnak ezt a kitételét úgy értelmezte, hogy Márait mintegy kimondva is a már hét éve halott Kosztolányi helyett választották meg.⁶⁴ Márai erényeként említette világlátottságát, s dicsérte az író azon megnyilatkozását, miszerint önmaga számára a hazatérés egyúttal az anyanyelv atmoszférájába való visszaérkezés. Pais Dezső itt idézte a *Röpirat nemzetnevelés ügyében* egy mondatát: „A nyelv legfőbb bizonyítéka a nemzetnek, sokkal tisztábban és végzetesebben az, mint a vér és a faj.”⁶⁵ E mondat szó szerinti citálása 1943 legvégén, pár hónappal a

német csapatok bevonulása előtt jelzésértékű volt. Pais megemlítette az író nem szabványszerű felfogás- és alakításmódját, kegyetlen s kegyeletlen őszinteségét, amivel feltárja osztályának, családjának, önmagának a világát. Azt a tényt pedig, hogy az íróból hiányzik a moralizáló hajlam, azzal magyarázta, hogy a művész nem alkalmazkodik az uralkodó és a napi célzatok igényeihez. Márai egyik-másik műve Pais számára kísérletnek tűnt, de olyan kísérletnek, amelyet az írónak emberi és művészi lelkiismerete kényszeréből a nyilvánosság elé kellett hoznia. Márai a szigorúság jeleként értékelhette, hogy Pais felemlegette pesszimizmusát, írói szemléletének szenvtelenségét, illetve hűvös távolságtartását, és azt, hogy beszédének befejezéseként talán a kelletténél nagyobb hangsúlyt fektetett a professzor az eddigi életműben megnyilatkozó ígéretre. Pais Dezső – egyébként szokatlanul hosszú – üdvözlőbeszédéből egy helyütt kiérezhető volt, hogy vannak, akik nem feltétlenül természetes döntésnek tekintik a testület részéről Márai taggá választását: „Akadémiánk, amit a dogmák fellegváraként szokás elkönnyelni, e választással is nyilván megmutatta, hogy nem engedi megkötetni magát poetikai és politikai szabályok által, még ha esetleg azok közvéleménnyé próbálják is magukat kijátszani.”⁶⁶ E szavak arra utalnak, hogy nem volt az Akadémia irányába megnyilatkozó kritikus visszhang nélküli ez a döntés, ugyanakkor jelezte egy új szemlélet meglétét is. Az a tény, hogy Pais Dezső többször is szólt az író 1942-ben írott *Röpirat nemzetnevelés ügyében* írásáról, amely éppen az okcidentális műveltség és a liberális, humanista polgári értékek vállalásával tűnt ki, szellemében illeszkedett az Akadémia azon törekvéséhez, hogy nyomatékot adjon nyugati kötődései jelentőségének, illetve új kapcsolatokat keressen a Nyugat felé.⁶⁷ Például az 1943. március 29-i nagygyűlésen megfogalmazódott az a szándék, hogy az Akadémia kiadványai francia nyelvű tartalmi kivonat közlésével jelenjenek meg.⁶⁸ Hajnal István rendes tag az európai írásbeliség kialakulásáról szóló, németül, 1943 elején megjelenő tanulmányában azt az egységes európai szellemi fejlődést tekintette elsősorban meghatározónak, amely a franciaországi egyetemektől eredt.⁶⁹ Voinovich Géza főtitkár az 1943. november 29-én tartott összes ülésen, mikor bejelentette Stein Aurél halálát, a magyar származású tudós életútjáról megemlékezve szólt arról is, hogy az angol kormány mennyire hathatósan támogatta kutatásait.⁷⁰ Feltehető egyébként, hogy a *Röpirat...* elveit sokan osztották a testület tagjai közül.

4.

Márainak az Akadémiához való viszonya levelező taggá választása után inkább formálisnak volt mondható. Ha Pais Dezső üdvözlőbeszédében tiltakozott is Márainak a székfoglaló értekezését bevezető azon szavai ellen, miszerint az Akadémia mintegy vendégekként tekinti a szépírókat⁷¹, s a tagság elsősorban csak megtiszteltetés, valójában a szépíró tagok nemigen vettek részt a testület működésében. Az akadémiai intézményi szerepet az írók esetében elsősorban a Kisfaludy Társaság látta el – igaz, fontossága fokozatos, lassú megújulása ellenére is egyre inkább csökkent.

A jutalombizottsági jelentések több alkalommal foglalkoztak Márai műveivel 1943-ban. A Vojnits-jutalomról szóló évi jelentés, amelyet – mint az 1942-est is – Rédey Tivadar jegyzett, Márainak a Nemzeti Színházban bemutatott, *A kassai polgárok* című darabjával foglalkozott hosszabban. Rédey jellemzése szerint a mű: „hosszú idő óta az első komoly erőfeszítés a magyar múlt széles távlatú és eszméltető feltámasztására”.⁷² A drámát azonban – a jelentés szerint – a bizottság nem jutalmazhatta, mivel a Kisfaludy Társaságnak a magyar történelmi színműre kitűzött Szabó Franciska-pályadíját már elnyerte, ezért kirekesztődött a Vojnits-jutalommal való kitüntetés lehetőségéből.⁷³ Ez alkalommal újból Zilahy Lajos lett a jutalmazott; *Szépanyám* című drámája nyerte el a Szinnyei Ferenc rendes tagból, Alszeghy Zsolt és Rédey Tivadar levelező tagból álló bizottság tetszését. Hasonló okból mellőzték Márai e darabját a Kőrössy Flóra-jutalom odaítélése kapcsán is.⁷⁴

Az Akadémiai Levéltár anyagát vizsgálva 1943. december 6-át követően Márai Sándor nevével az I. osztály 1946. május 6-án tartott zárt üléséről készült jegyzőkönyvben találkozunk először. Annak 7. pontja a jutalmi bizottságokkal foglalkozik. A Kőrössy Flóra-jutalom bizottságában Voinovich Géza és Brisits Frigyes levelező tag mellett ott szerepel Márai Sándor is a jegyzőkönyv szerint⁷⁵, de Voinovich már korábban Ravasz Lászlót, igazgatósági és tiszteleti tagot is felkérte részvételre a döntéshozatal munkájában, mint ahogyan ezt egy 1946. március 19-én kelt irat is tanúsítja.⁷⁶ A főtitkár 1946. június 1-jei levele szerint a létszám kibővült Zsirai Miklós igazgatósági és rendes taggal.⁷⁷ A bizottság működése azonban nem volt zökkenőmentes. Az 1946. március 11-i összes ülés egyébként is úgy határozott, hogy jutalmakat az Akadémiának nem áll módjában kiadni. A testület azonban az alapítványokat és a díjakat legalább névvel fenn kívánta tartani. Ezt oly módon gondolta el, hogy az illető évben megjelent kiváló munkát egy oklevéllel elismerésben részesíti.⁷⁸ A bizottság Voinovich többszöri felszólítása ellenére sem akart összeülni, ezért a főtitkár egy javaslatot terjesztett a tagokhoz, levélben hozzájárulásukat kérve. Ebben indokoltnak tartotta Kosztolányi Dezső verseit kitüntetni.⁷⁹ Az elképzelés annyiban módosult, hogy végül Kosztolányi *Összegyűjtött munkáinak* kiadása részesült a díjban.⁸⁰ Nincs arra nézve semmilyen dokumentum, hogy Márai a bizottság munkájában mi módon vett részt. A döntéshez való írásos hozzájárulás csak Ravasz Lászlótól, illetve Zsirai Miklóstól maradt fenn, de a bizottsági jelentést Márai nevével is jegyezték.⁸¹ A Kőrössy Flóra-jutalom bizottságában való valamilyen fokú szerepvállalás 1946-ból származó dokumentuma az egyetlen, ami arra utal, hogy Márai részt vett az Akadémia szervezeti működésében.

Márainak az akadémiai ügyekkel szembeni távolságtartása azonban csak részben magyarázható azzal, hogy az intézmény életében a szépírók kevésbé voltak aktívak. Elítélte egyik-másik akadémiai tisztségviselő 1945-ös magatartását. Erről tanúskodik egy, az 1945-ös tagajánlásokat kommentáló megjegyzése naplójában: „Az elmúlt huszonöt esztendő notórius reakciói sietnek »ajánlani« száműzött s az emigrációból hazatérő tudósokat...”⁸² Elsősorban Szekfű és Kornis Gyula Bolgár Eleket⁸³, illetve Szladits Károly és Moór Gyula Vámbéry Rusztemet ajánló sorai

miatt bosszankodott. Persze „szégyenletes füzet”-nek nevezni az Akadémia tájékoztató kiadványát elhamarkodott ítélet volt részéről, hisz – csak az I. osztály tagajánlásait nézve – ekkor javasolták rendes tagnak Bartókot, Kodályt, levelező tagnak Illyés Gyulát és Zilahy Lajost. Ugyanakkor egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a Magyar Tudományos Akadémiáról kialakuló kép anakronisztikusan konzervatív, „s ez az image – Péteri György szavaival – az 1945 utáni politikai kontextusban irreálisztikusan éles kontúrokat nyert”.⁸⁴ Az alkalmazkodás követelménye egyre szükségszerűbben jelentkezett.

Márai abban a „megszállott országban, ahol a szellemi szabadságnak nyoma is alig van”⁸⁵, mély ellenérzéssel nézte az újonnan alakult pártokat, s azt, ahogyan a kormányzati és végrehajtó hatalomban 1945-tel kezdődően meghatározó szerepet játszanak a baloldali pártok, elsősorban a kommunisták, akik hiteltelennek tartották az akadémia tekintélyét, a tudományos életben betöltött szerepét, és egyre inkább igyekeztek e megítélésüknek érvényt szerezni a közvéleményben. Ők és a hozzájuk közel álló politikai erők a tudományos életben is le akarták váltani a korábbi „elitet”, ezért jelentős mértékben hozzájárultak egy olyan konzervatív Akadémia-kép kialakulásához, mely a társadalom minél több rétegében ellenérzést kelt. Naplójának tanúsága szerint Márai csak két év szünet után, 1946-ban jelent meg egy összes ülésen.⁸⁶ A jegyzőkönyvek nem árulják el, melyiken. Feltehető, hogy ez vagy a július 1-jei vagy a július 24-én tartott 104. nagygyűlés összes ülése lehetett. Láthatólag nem érdekelték különösebben az ott elhangzó kérdések, inkább szomszédja, Zemplén Géza⁸⁷ személye és magánéletének tragikus epizódjai foglalkoztatták.⁸⁸

5.

„Ami tegnap még természetes volt – politikai pártok, sajtószabadság, félelem nélküli élet, egyéni vélemény szabadsága –, másnapra is volt még, de vértelenebbül. Mint mikor a nappali valóság elemei halványabban élnek tovább a szorongásos éjszakai álomban...”⁸⁹ – így jellemezte az 1947-es évet Márai huszonöt év távolából. Léteztek még a korábbi intézmények, de már azok a folyamatok is, amelyek az intézmények megszűnéséhez – vagy mondhatni a megszűnéssel egyenértékű átalakulásához – vezettek. Így volt ez az Akadémia esetében is. A működését biztosító anyagi alap 1945 után lényegében nem volt meg. Földbirtokait igénybe vették a földreform céljaira, bérházjövendelmei után is különféle adó jellegű járulékokat kellett fizetnie. Az Akadémia folyóirata és almanachja nem jelent meg, könyvkiadói tevékenységét szüneteltette. Anyagi és politikai értelemben is mindinkább függő helyzetbe került. A Magyar Tudományos Akadémia egyre formálisabban volt csak a magyar tudomány és az irodalom reprezentatív intézménye.

1945-ben és 1946-ban sorozatos belháborúk, szakításhoz vezető ellentétek jellemezték az Akadémia életét. Szent-Györgyi Albert, illetve az őt támogatók és a konzervatív, a reformokat csak viszonylagosan elfogadni kész erők között folyt a

harc, melyet azonban különféle hatalmi aspirációk is árnyaltak. A küzdelem eredménytelen maradt, s csak kormányzati beavatkozással ért véget.⁹⁰ Azok a reformok, amelyek megvalósultak, nem javítottak az Akadémiának a hathatós politikai erővel szembeni pozícióján a jövőt illető tárgyalások során.

1947-ben – mikor Márai számára olyan volt az idő, „mintha pókháló lepné be az életet”⁹¹ – jelölték őt akadémiai rendes tagságra. Az ezt megelőző történések az Akadémia életében nem tűntek kedvezőnek tagajánlásra. 1946 decemberében a kommunista párt részéről Lukács György terjesztett a testület elé egy listát, amely kezdetben kilenc, majd a következő év februárjában tizennégy személynek együttes megválasztását kezdeményezte a társadalomtudományi osztályokba.⁹² A kommunisták követelésüket azzal nyomatékosították, hogy kilátásba helyezték az Akadémia egyébként is szegényes költségvetési támogatásának felfüggesztését.⁹³ Hajnal István mint a II. osztály titkára jegyzeteket készített az Akadémia I. és II. osztályának 1946. december 5-én tartott együttes üléséről. Ezen már tárgyalták a Lukács-féle listát. A jegyzetekből kiderül, hogy Bay Zoltán – aki feltétlenül támogatta Szent-Györgyi reformtörekvéseit másfél esztendővel azelőtt – szintén megnevezett olyan személyeket, akikkel bővíteni kellene a megújulás érdekében az Akadémia tagságát a társadalomtudományok területén, s erről ez alkalommal tárgyaltak is a megjelentek.⁹⁴ Ez a másik betérjesztés, amely nem kapott semmi publicitást, nagy valószínűséggel Lukácsét akarta ellensúlyozni. A Bay által ajánlott személyek – köztük volt Németh László, Kodolányi János és Germanus Gyula – egyikét sem jelölték akadémikusnak, de az erős nyomás ellenére a Lukács-féle listán szereplők egy részét is csak az 1948. július 2-i, 108. nagygyűlésen választották meg tagnak.⁹⁵ Különös, hogy akkor, mikor a baloldali akciói a kulturális élet területeinek újabb és újabb változásait kényszerítették ki, mikor a társadalmi és kulturális intézmények működését – ideértve az Akadémiát – újabb és újabb követelésekkel igyekeztek megzavarni, Márai jelöltsége az akadémiai rendes tagságra szóba kerülhetett. A közszerepléstől már visszavonult. Ekkori helyzetéről így vallott: „Számomra idehaza, a gyakorlatban most kezdődik a neheze: mikor hallgatásomat árulásnak érzik azok, akik könnyelműségből, vagy kapzsiságból, vagy romlottságból sietve részt vettek galádságokban, s szeretnének magukkal rántani mindenkit, hogy tovább üljenek a vádlottak padján, ahová elébb-utóbb odaülteti őket az idő... Én tudom, hogy hallgatásom nem »árulás«, hanem hűség.”⁹⁶ A Márait bírálók számára beszédes volt ez a távolságtartó, hűvös hallgatás.

Fried István korábban említett tanulmányában felhívta a figyelmet arra, hogy a harmincas évek második felében, illetve Márainak a Kisfaludy Társaságba történő beválasztása idején az akkori hivatalos konzervatív felfogás képviselői szívesen sorolták volna be az írókat maguk közé, míg ilyen igény a szélsőjobbról, a baloldalról vagy akár a népi írók részéről nem mutatkozott.⁹⁷ Ha az akkori hivatalosság konzervatív képviselői és Márai között nem alakult is ki kapcsolat a stílus vagy a nézetek szintjén, magatartásbeli vagy ízlésbeli kapcsolódásról beszélhetünk. Naplójában – ha fenntartásokkal is, de végkicsengésében pozitívan – emlékezett

meg Szász Károlyról vagy Herczeg Ferencről; az utóbbit meg is látogatta otthonában nyolcvannégy éves születésnapja alkalmából 1947-ben.⁹⁸ A hozzáférhető dokumentumok alapján elmondható, hogy Voinovichsal is szívélyes viszonyban volt. Nagyon valószínű, hogy a valamikori hivatalos konzervatívizmus Akadémián maradt képviselői, a „notórius reakciók” támogatták elsősorban rendes tagságra való jelölését. Az akkori, hangsúlyosan jelen lévő politikai, ideológiai áramlatok képviselői bizalmatlanul tekintettek rá. Minden népszerűsége ellenére idegen volt a kor szellemi élete számára, és önmagát is idegenül érezte nemcsak az irodalmi és politikai közegben, hanem az egész akkori magyar társadalomban.⁹⁹ Feltehető, hogy az elmúlt korszak reprezentánsaival kialakult valamiféle bensőséges kapcsolata a sorsközösségen is alapult. Az általa tanúsított magatartás, akár a liberális, nemzeti elkötelezettségű, konzervatív jobboldaliság, az akkor uralkodó politikai közéletben már 1945 legelején pillanatok alatt anakronisztikussá vált. Az egykori reformkonzervatív erők azonban rendelkeztek annyi lehetőséggel az Akadémián, hogy Márai jelölését hathatósan támogassák, s ezáltal személyében az akkor uralkodóvá válni látszó politikai és ideológiai irányzatokat már meglétével tagadó minőséget véltek elismerni.

Az I. osztály 1947. június 3-án tartott nagygyűlési osztályülésén az elnök, Pais Dezső elrendelte a szavazást az osztályba ajánlott rendes és levelező tagokra. A szavazás Márai esetében egyöntetűen pozitív volt.¹⁰⁰ A testület elé bocsátott ajánlást Voinovich Géza főtitkár fogalmazta meg¹⁰¹, s jegyezte egy személyben.

Az I. Osztály széptudományi alosztályába *rendes* tagnak ajánlom *Márai Sándor* I. tagot.

Levelező taggá választása óta számos új műve jelent meg; ezekben íróművészete nemcsak teljes erőben, hanem folyvást emelkedőben mutatkozik. Mélyre száll a lélek megfigyelésében; *A nővér* c. regénye egy nagy betegség csodálatosan pontos leírása, hogy az olvasó is szinte átéli; halványan két történet szövődik közbe. A belső rajzot mesteri jelenítő erő élteti *A sirály* c. regényében, szinte a jelenvalóság benyomásáig. *A gyertyák csonkig égnek* c. regényében írójának minden erénye egyesül: a mély lelki rajz a fő alakokban, sokoldalú kor- és környezetfestés, nagy változatosság az egymást érő jelenetek és emlékképek során, drámai fordulatok az események fejlődésében, az előadás színes gazdagsága. E mű betelő fél évszázadunk egyik legkitűnőbb alkotása a regény terén. *A kassai polgárok* történelemtragédiájának a polgárság a hőse: egy egész város; a *Varázs* kétrétű darab: a szavak alatt mélyebb értelem hullámzik. Költeményeiben új hangot és formát alakít ki, a gondolatra szabva. Bennök szinte minden szó új érzést, új gondolatot, új képet kelt, mindent csak megérint, mintha egy nagy művész egy ujjal érintené a zongora billentyűit. Tanulmánykötete nagy távlatokat nyit az olvasó előtt; az *Ihlet és nemzedék* c. fejtegetés termékenyítő gondolat az irodalomtörténetben. *Naplója* nem a háborús események krónikája; annak tükre, mint élt a háború alatt egy magányos, gazdag lélek, aki író, gondolkodó, emberi és európai, s a repülőgépek alatt is folytatta a maga szellemi életét.

Márai sajátos egyéni nyelvet és előadásmódot alakított ki; könnyed, finom, elegáns, önként simul az író röpke hangulatai- s villanó gondolataihoz, mint tükör a napsugarat, megvillantja az ártatlan arcú iróniát s a gúnyos mosolyt, könnyen elbíri a súlyos mondanivalót, s különös módon körülhálózza az olvasót.

Alakjait belülről alakítja, a belső élet egy-egy reflexe teszi őket szemléletessé.

Gondolkozó és gondolatkeltő író. Ebben is egyéni és eredeti; eseményekkel, nézetekkel, az egész étellel szemben különös értékmérője van, mely újszerűségével megkap, komolyságával elgondolkoztat és meghat.¹⁰²

Voinovich ajánlásában szorgalmasan végigvette Márai levelező taggá választása után megjelent műveit, pár szóban dicsérőleg jellemezve őket. Kiemelte az író életművének gondolati jellegét is. Voinovich irata feltűnően nem tárgyilagos értékítélet, hanem inkább Márai munkásságának apológiája. Érdekes, hogy *A gyertyák csonkig égnek* című regényét Voinovich a „betelő fél évszázadunk egyik legkitűnőbb alkotásának” nevezte, ugyanakkor Márai e művét később kudarcnak tartotta.¹⁰³ Nem tudni igazán, mi motiválta Voinovich szavait, de valószínű, hogy a kilencszáz évek nemzedékéből Márait érezte leginkább közel magához, még ha értékelésének szempontjai bizonytalanoknak látszanak is.

Míg az osztályülésen huszonhárom szóval egyhangúlag jelölték Márait, az 1947. június 6-i tagválasztó nagygyűlésen huszonöt szóval egy ellen választották meg rendes tagnak, 1945 után mint egyetlen szépíró.

Ez a tagválasztás is – közvetetten – ellenséges visszahatást keltett a sajtó egy részében. A kisgazdapárt balszárnyának hetilapjában, a Politikában Rónai Mihály András árnyaltabbnak szánt hangvétellel, de a személyeskedést sem nélkülöző módon bírálta annak az írónak a személyét, ki „mindmáig meglehetősen lojális engedékenységgel viszonzta a magyar demokráciának iránta megnyilvánuló gesztusait” (véltetően itt az akadémiai rendes tagságra utalt), s aki fasisztának ugyan nem volt fasiszta, de nem volt külön annál a (kárhoztatott) polgári középosztálynál, ahonnan származott.¹⁰⁴ Felemlgette, hogy nem csatlakozott az első zsidótörvény kapcsán meghirdetett tiltakozáshoz. Ugyanakkor a történések különös szimmetriája, hogy ez a Márainak rendes taggá választása alkalmából megjelent, nem éppen pozitív végkicsengésű írás egy olyan korábbi szélsőjobboldali támadást idézett fel, amely az író levelező taggá választásakor érte. Ennek kapcsán Rónai elítélte, hogy az Egyedül Vagyunk támadására reagálva megtagadott egy 1919-ben az ő nevével jegyzett cikket. Rónai írásának látszólagos apropója Márainak egy, a Magyar Nemzetben megjelent, *Eupalinos, vagy az újjáépítés* című allegorikus túlvilági tetralógusa, melyben megidézi az ókor nagyjai mellett a közelmúltban elhunyt Paul Valéryt. E művének fő hibája az volt, „hogy az újjáépítés hároméves terve és általában a demokrácia alapelve körül próbálkozik némi anatolefrance-inak szánt szkepszissel”.¹⁰⁵

Márai kétkedő lehetett e kitüntetését illetően. A *Napló*ban hallgatott róla, de évtizedekkel később öntudattal emlegette fel valamikori akadémiai tagságát.¹⁰⁶ Azonban hiába volt a rang, az író műveinek vagy hallgatásának, a távolságtartás gesztusának nagyobb súlyt már nem adhatott, ő meg nem akarta bevárni az eljövendőt, amiről 1947 júniusában már kész fogalmai voltak.

6.

(*Epilógus*)

Nem sokkal azután, hogy Márai az Akadémia rendes tagja lett, bekövetkezett életében az a pillanat, mikor a külföldre utazás alkalmanként fellobbanó, szenvedélyes, de hamar ki-kihunyó szándékát felváltotta a végleges, józan elhatározás, hogy el kell hagynia az országot. „Nem csak azért kell elmennem, mert nem engednek szabadon írni, hanem elsősorban és még sokkal inkább azért, mert nem engednek szabadon hallgatni” – mondta később, döntése okáról szólva. „A kommunisták, más egyéb sürgős tennivalóik közepette, kezdetek figyelni azokra az írókra, akik – kényszerítő ok nélkül, önként – hallgattak. Ez a baljós figyelmesség engem is szemügyre vett.”¹⁰⁷ A már Rónai Mihály András által is szóvá tett hallgatóságával pedig irritálta a nyílt színvállásra kényszerítőket. Nem akarta a megszólalás tényével azt bizonyítani, hogy a kommunista befolyás, hatalom végleges.

Amikor az ember viszonya önmagához és a világhoz megváltozik, akkor következik a búcsúzás. Az emigráció tudata, az elhatározás mindennek átértékelésére készítette. Megkülönböztette a személyes tudatosságot, az egyéniséget, amely egy korban, egy helyben gyökerezik, és egy személyiségünktől független „Én”-t, amely végzetes pillanatokban megszólal, s az első megtagadására kényszerít. A személyiségünktől független „Én” jelzései egy véglegesen realizálhatatlan értékre irányulnak. Márai ezt szabadságnak nevezte. Úgy érezte, hogy önmagához és a világhoz való viszonyának az átértékelésével, a szülőföldhöz kötözött „Én”-től való elszakadással – ha ez az ár – közelebb kerülhet hozzá. Az emigráció melletti döntés pillanatától a végleges elutazásig egy év telt el.¹⁰⁸ Ez az esztendő a tudatos búcsúzás ideje volt. Utcasarkok, arcok, helyek exponált részleteiben próbálta megteremteni az egész felidézésének a lehetőségét. Nem nagyon írt ekkoriban, hanem elsősorban olvasott, a különféle könyvtárakat járta, hogy ami a magyar irodalomból most még elérhető, azzal találkozzon, és hogy valamit magával tudjon vinni a „dagadós külzet mögött csendesen élő, alkotó, szemérmesen sorvadó Magyarországból”, amelyet előszeretettel „másik Magyarország”-nak nevezett.¹⁰⁹

A búcsú indokolhatta Márai részvételét az Akadémia I. osztályának 1948. június 30-án tartott nagygyűlési osztályülésén, és a 108. nagygyűlésnek július 2-án tartott összes ülésén. A rendes taggá választása óta eltelt időszakban a jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem jelent meg az akadémiai rendezvényeken. Mindkét ekkori

ülés fő témája a másodelnöki tisztség betöltése volt, mivel a már hosszabb ideje külföldön tartózkodó Szent-Györgyi Albert az év március 13-án kelt, Kodály Zoltánnak és Voinovich Gézának írott levelében lemondott alelnöki tisztségéről. A helyzetet bonyolította az is, hogy a III. és a IV. osztály Szent-Györgyi megüresedett helyére Bay Zoltánt és Zimmermann Ágostont jelölte rendes tagjai közül. Időközben azonban kiderült, hogy Bay Zoltán is külföldre távozott. Az MTA Igazgató tanácsa június 25-i ülésén úgy határozott, hogy az osztályok titkos szavazással újból jelöljenek a másodelnöki tisztségre a soron lévő III. és IV. osztály tagjai közül.¹¹⁰ Zilahy Lajos, ki Szent-Györgyi és Bay reformtörekvéseit támogatta 1945-ben, és aki Szent-Györgyivel együtt a Magyar–Szovjet Művelődési Társaságnak vezető tisztségviselője volt, a nagygyűlést megelőzően szintén végleg elhagyta az országot.

A 108. nagygyűlés idején alakult meg – az 1948 júniusában létrejött Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége kultúrpolitikai osztályának keretében – a Tudományos Bizottság, melynek célja a tudományos élet irányításának kialakítása volt, az Akadémia teljes mellőzésével.¹¹¹ Egy, részben Alexits György¹¹² – akit éppen ezen a július 2-i nagygyűlésen választottak levelező tagnak – által jegyzett, az MDP pártkollégiuma részére egy évvel később készült jelentésben ez olvasható: „Az Akadémia tekintetében a párt taktikai álláspontja az Akadémia lassú meghalasztása, a teljes passzivitás volt.”¹¹³ E passzivitás fenyegető volta ekkor kézzelfoghatóan létezett.¹¹⁴ Ezen az ülésen lettek levelező tagok a társadalomtudományok képviselői közül azok, akik az említett Lukács-féle listán szerepeltek. Ugyanakkor megkésett tiszteletadásként ekkor választották levelező tagnak Schöpflin Aladárt, ki Márait ajánlotta a Kisfaludy Társaságba 1937 decemberében.

Márai naplójának megjelent kötetében vagy emlékezéseiben nem olvashatunk ezekről az ülésekről. Beszámolt azonban egy Voinovich Gézánál pár hónappal korábban tett látogatásáról. Ennek légkörét áthatotta már az emigrációra készülődés.¹¹⁵ Kettejük között évekkal ezelőtt talán barátnak is mondható kapcsolat alakult ki. Erre utal Márai 1945. április 22-én írott levele, melyben Voinovichot biztosította mély együttérzéséről, akinek az ostrom idején halt meg felesége a villáját ért bombatámadás során. Voinovichot és Márait nem csak a Kisfaludy Társaságban vagy az Akadémián kialakult hivatalos kapcsolat hozta közel egymáshoz. Irodalmi érdeklődésük nem lehetett teljesen idegen egymástól, és Márai közösséget érezhetett Voinovichcsal Arany János tiszteletében, becsülhette a főtitkárban az Arany-kutatót, Arany kéziratának gondozóját. Összekötötte őket a háborús veszteség is: Voinovichnak a személyes gyáson túl el kellett viselnie a családi tulajdonban maradt Arany-hagyaték semmivé válását, kéziratainak, levelezésének pusztulását, és Márai otthona is szinte teljesen megsemmisült az 1944 végi harcok idején.

A látogatásra való emlékezés első mondatai az Akadémia akkori helyzetére utalnak:

Ilyen búcsú volt, amikor felmentem az Akadémia épületében az emeletre, ahol, a főtitkári szobában, Géza, a főtitkár – mint egy őrtornyos, felvonóhidas várban vesztett csata után a várnagy – aggályos gondossággal őrizte, rendezgette, ápolgatta, ami a magyar irodalomból megmaradt. (...) A főtitkári szobában olyan volt a légkör, mintha a nagy szélvihar, amely átsüvöltött a világon, nem hatolt volna be ide.

A főtitkári hivatal, a főtitkári szobával együtt, az Akadémia palotájának hátsó frontján helyezkedett el. Voinovich szobájának ablakai az épület udvarára néztek. Az udvar egyetlen látnivalója az a vadgesztenyefa, melyről több hivatali dolgozó azt tartotta, hogy még valamikor Arany János főtitkársága idején ültették. Ide alig-alig jutott el az utca, a város zaja, s a nagy belmagasságú szoba félhomálya és csendje valóban az időtlenség képzetét kelthette az íróban. A szoba mellett volt Arany egykori szolgálati lakása. Voinovich kéziratokat mutatott Aranytól. Ezek később, már az Akadémia átszervezése, a főtitkári hivatal megszűnése, Voinovich tisztségvesztése után is a helyiségben maradtak, mivel itt alakították ki később az Akadémiai Könyvtár Kézirattárát. Márai a *Toldi szerelme* lapjairól írt hosszabban.

Betűztük a kéziratot: fél évszázadnál hosszabb időtávból néztek vissza a gondosan rótt, fegyelmezett betűkkel írt szavak. Azt hiszem, ez volt az óra, amikor elbúcsúztam a magyar irodalomtól.¹¹⁶

Márai nem sokkal az említett akadémiai ülések után, 1948 szeptemberének első napjaiban elhagyta az országot. Pár hónappal később egy genfi városképet ábrázoló képeslapot küldött Voinovichnak:

Geneve, 9. IX. 48. Hotel [Victoria]

Szeretettel és nehéz szívvel gondol Reád, sokszor ölel

Sándor¹¹⁷

Márai akadémiai tagságát egy évvel később, az 1949. november 14-én jóváhagyott új alapszabály értelmében két okból is – egyrészt külföldre távozása, másrészt a Széptudományi alosztály feloszlata miatt – megszüntették.¹¹⁸

¹A Magyar Tudományos Akadémia akkor érvényes alapszabályait egészében az 1869. április 15-én, 16-án és 19-én tartott nagygyűlés állapította meg. Ld. *A Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai és ügyrendje*. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1936. 1–13.

²Nem véletlen, és szimbolikus az a tény is, hogy a Kisfaludy Társaság – 1865-től, a palota átadásától – az Akadémia palotájában működött.

³Fried István: *Márai Sándor és a Kisfaludy Társaság*. = *Irodalomtörténet*, 1999. 4. 573–589.

⁴Fried 579.

⁵Uo.

⁶Id. mű 579. Fried István tanulmánya függelékeként közli a cikket. Eredeti megjelenése: Márai Sándor: *A százéves társaság*. Újság, 1936. febr. 16. 1–2.

⁷Rónay László: *Márai Sándor*. Akadémiai doktori disszertáció. MTAK Kézirattár, D/12.976. 258.

⁸„De éppen ez a század, a tizenkilencedik végül megajándékozta az emberiséget az értelem, a tapasztalás, a fejlődés, az emberiség olyan tüneményeivel, amilyenről az ember soha azelőtt nem álmodott. A kapitalizmus még ragyogóan új volt, s remekül funkcionált a letűnő feudalizmus árnyékában.” Márai Sándor: *Aranykor?* Idézi Rónay László disszertációjának említett helyén. Lásd még Márai Sándor: *Röpirat nemzetnevelés ügyében*. Révai, 1942. 37.

⁹Fried István: *Márai Sándor és a Kisfaludy Társaság*. Függelék. = Irodalomtörténet, 1999. 4. 586–587.

¹⁰Uo. 587. Kiemelés tőlem.

¹¹Lásd Márai Sándor: *Napló 1943–1944*. Akadémiai, Helikon, 1990. 28–29., 112.

¹²Lásd uo.

¹³Az MTA ekkori korszakáról lásd Szabolcsi Miklós: *Tagok, díjak, eszmék*. = Magyar Tudomány, 1992. 8. 928–934. – Lackó Miklós: *Akadémia és szellemi élet az 1920-as években*. In: Lackó Miklós: *A tudománytól a tömegkultúráig*. Művelődéstörténeti tanulmányok 1890–1945. MTA Történettudományi Intézete, 1994. 56–65.

¹⁴Szabolcsi Miklós: *Tagok, díjak, eszmék*. = Magyar Tudomány, 1992. 8. 928.

¹⁵Berzeviczy Albert: *Irodalmunk és a Kisfaludy Társaság*. = Budapesti Szemle – a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. 205. köt. 595. sz. – 1927 – 323.

¹⁶Babits Mihály: *A kettőszakadt irodalom*. = Nyugat, 1927. április 1. 7. sz. I. 527–539. Ebben az írásában Babits részben egy korábbi, szintén az úgynevezett hivatalosság egyik képviselőjével vitázó, *Akadémia és irodalom* c. tanulmányának gondolatait viszi tovább. 1925-ben Négyesy Lászlónak egy Kisfaludy Társaságban elmondott beszédére reagálva elmarasztalta az Akadémiát, amiért az elvesztette kapcsolatát az eleven magyar irodalommal. Babits szerint az irodalmi magyarság szétszakítottságáért nem a Nyugat írói felelősek, hanem maga az Akadémia. (Nyugat, 1925. III. 293–297.)

¹⁷Szabolcsi id. mű 930.

¹⁸*Tagajánlások 1940-ben*. (Kéziratul.) Bp., 1940. 10. Aláírták: Voinovich Géza, Petrovics Elek, Pukánszky Béla és Rédey Tivadar.

¹⁹Lásd később a Pais Dezső üdvözlőbeszédjéről írottakat.

²⁰Az MTA működésének erről az időszakáról: Juhász Gyula: *A szellemi élet és az Akadémia a harmincas években és a háború alatt*. = Magyar Tudomány, 1992. 9. 1047–1051.

²¹Lásd Akadémiai Értesítő L. kötet, 470. füzet, 1942. január–április. 11. 15. Tagajánlását Voinovich Géza fogalmazta és jegyezte. (Tagajánlások 1940-ben. Kéziratul. Bp., 1940. 13–14.)

²²*Jelentés a Kőrösi Flóra jutalomról*. = Akadémiai Értesítő, LIII. köt. 476. füzet, 1943. január–május, 70–73. Ez az akadémiai jutalom, a Kőrösi Flóra-jutalom az utóbbi két évben megjelent „legjobb nemzeti érzésű szépirodalmi műnek” volt kiadható. A jutalom alapítólevele nem tartalmazott műfaji megjelölést, így bármilyen irodalmi mű szóba jöhetett, csak az alapítványtevő által meghatározott szempontokat kellett a díjat odaítélő bizottságnak érvényesítenie. Ez a bizottsági jelentés Márai Sándor *Kassai polgárok* c. drámáját is megemlíti, mellyel azonban azért nem foglalkoztak bővebben, mert az már a Kisfaludy Társaság nagydíját elnyerte. Érdekes, hogy a jelentés elmarasztalta Németh László *Kisebbségben* című, esszéit és tanulmányait tartalmazó „és súlyos elfogultságokkal terhelt” kötetét, mert a szerző „a magyarság egységét tagadja azzal, hogy a magyarságot európai szellemmel megtölteni igyekvő nagyjaink érdemeit tagadja, kitudja őket a nemzet egészéből, melyet az általa körülírt népfogalomra szorít”. (71.) Fried István említett tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy Márai *A feladat* című, éppen a Kisfaludy Társaság-béli székfoglalójaként felolvasott novellájában rajzolt Kazinczy-kép diametrálisan ellenkezik a Németh László *Kisebbségben* c. írásában felidézettel, s mindkét mű közel egy időben született. Márai szempontjai Kazinczy megítélését illetően rokonságot mutatnak a bírálóbizottság szempontjaival.

²³Akadémiai Értesítő, LI. köt. 473. füzet, 1941. május–december, 322.

²⁴A Magyar Tudományos Akadémia jutalomtételei 1941-ben. Az I. Osztályból. Új jutalomtételek. 5. Özv. Vojnits Tivadarné-jutalom. = Akadémiai Értesítő, LI. köt. 472. füzet, 1941. január–május, 102.

²⁵A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. Harminczkettedik akadémiai ülés. Kilencedik összes ülés 1906. december 17-én. = Akadémiai Értesítő, XVIII. köt. 1. füzet, 1907. január 15. 57–58.

²⁶Uo.

²⁷Lásd I. osztály 1941. jan. 13-án tartott zárt ülésének jegyzőkönyve. (MTAK Kézirattár, K 1516 70.v.)

²⁸Rédey Tivadar: *Jelentés az 1941. évi Vojnits-jutalomról*. Egy év magyar drámatermése. = Akadémiai Értesítő, LI. köt. 473. füzet. 1941. május–december, 320–322.

²⁹Rónay László id. mű 278. „Keresztury Dezső: *Színházi bemutatók* c. írásának (Magyar Csillag 1942. I. 124–127.) egyik mondata (»A Nemzeti Kamaraszínház idei évadjának több mint egynegyedét Márai *Kalandjának* előadásai töltötték ki.«) igazolja, hogy a darabot a bemutatót követő harmadik esztendőben is sikerrel tartották színen.” (Rónay id. mű 314.)

³⁰Rédey 322.

³¹Uo.

³²A Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának 1942. március 2-i ülésének jegyzőkönyve. MTAK Kézirattár,

K 1517. 8.

³³Tagajánlások 1942-ben. (Kéziratul.) Bp., 1942. 19–20.

³⁴Márai Sándort ajánlják Schöpflin Aladár, Csathó Kálmán és Sebestyén Károly r. tagok. Voinovich Géza elnöki üdvözlő beszéde Márai Sándor székfoglaló rendes taghoz. = Kisfaludy-Társaság Évlapjai Új folyam 60. köt. 1937–1940. Kisfaludy-Társaság, 1940. 441, 262–263. Voinovich Géza 1925-től a Kisfaludy Társaság titkára, másodelnöke, 1936-tól 1952-ig, a Társaság megszűnéséig elnöke.

³⁵„A nagygyűlés első napján mindegyik osztály a saját tagjai által ajánlottakra titkosan szavaz és azokat, akik legalább kétharmad szótöbbséggel nyertek, mint az osztály ajánlottait az összes Akadémia elé terjeszti. – Az osztályoknak e jelentéseit a főtitkár a nagygyűlés második napján bemutatja. – A nagygyűlés harmadik napján az összes Akadémia tiszteleti és rendes tagjai titkos szavazással és kétharmad szótöbbséggel választják meg az osztályok ajánlottai közül a tagokat.” (Az M. T. Akadémia ügyrendje, 11 §. In: *A Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai és ügyrendje*. Bp., MTA, 1936. 20.)

³⁶A Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának 1942. május 12-én tartott nagyheti zárt ülésének jegyzőkönyve. MTAK Kéziratár, K 1517. 16.

³⁷Az ötödik ajánló Márai esetében Pukánszky Béla l. t., Zilahy esetében pedig Rédey Tivadar l. t. volt.

³⁸Tagajánlások 1942-ben. (Kéziratul.) Bp., 1942. 22. (Kiemelés tőlem.)

⁴⁶Nem mondható el azonban, hogy Márai szerencsésen került volna ki e disputából. Az Egyedül Vagyunk következő száma ugyan közölte Márai elhatárolódó nyilatkozatát, de mellette lehoztak egy másik, szintén a nevével jegyzett, a Vörös Lobogó 1919. máj. 16-i számában megjelent, *Vágóhid Miskén c. tárcanovellát*, melyről már bizonyosabban lehetett állítani, hogy az ő munkája. Ennek erősen feltételezhető hitelessége nem támasztja alá Márai nyilatkozatának azt az állítását, miszerint ő, miután nevének felhasználásával idegen cikkek jelentek meg, elhagyta az ország területét. Az inkriminált írás és a következő alkalommal közölt novellisztikus riport eredeti megjelenése között majd két hónap telt el. A közlésekhez kapcsolódó szerkesztőségi cikkben a lap munkatársai így indokolták támadásukat: „Nem érdekelt volna minket Márai zsenge politikai állásfoglalásának az ügye, ha nem éreznénk fonákságot, sőt tendenciát abban, hogy a leggazdagabb magyar tudományos testület, a Magyar Tudományos Akadémia, amely életében egy Ady Endrét, egy Juhász Gyulát, egy Reményik Sándort elfelejtett felvenni levelező tagjai közé, Csathó Kálmán után Babits Mihályt, most pedig éppen Márai Sándort választotta ki. Igazán nem találjuk egészséges folyamatnak, hogy ez az első magyar tudományos testület most, az európai népek megújulásának napjában, amikor minden egészséges államban az új eszmékkel tele alkotó, igenlő szellemű, új szociális szemléletet visszatükröző fiatal írókat emelik az élre, előbb mereven elzárkózik Herczegék és Csathóék tiszakálmáni időkből való könnyű, dzsentris konzervativizmusa mögé, majd a haladás címén éppen az új világgal annyira meghasonlott, erős kozmopolita és pacifista ízekkel tele *Babitsot*, ezt a különösen igen nagy művészt, majd pedig éppen a mindenből annyira kiábrándult, enyhe századvégi intellektuális nihilizmust lehelő Márait, a demokrácia és a Freud-hit vallóját keresi ki magának.” – *Márai és a Vörös Lobogó*. Egyedül Vagyunk, 1942. jún. 5. V. évf. 12. sz. 5–6. Lásd még: *Melyik Márai Sándor üdvözölte a vörös napot*. Pesti Újság, 1942. máj. 27. IV. évf. 103. sz. 3. Kovács István: *Polgár az Akadémián*. = Új Európa, 1942. 311–314. Oláh György később, a *Kassai polgárok* színrevitele kapcsán gunyoros hangú piszkálódó írást tett közzé. (Oláh György: *Egy középkori misztériumdramáról, amelyet a Kassai polgárok után maga szándékozik megírni a Nemzetnek*. = Egyedül Vagyunk, 1942. december 18. V. évf. 26. sz. 7.)

⁴⁷Az iratot nem abban az időben, és nem a Főtitkári Hivatal munkatársa iktatta, hanem az akadémiai iratoknak egy későbbi rendezése során kapott számot. Voinovich válasza nem ismeretes. A levélen Márai két darab mellékletet jelez, de hozzá jelenleg már csak egy melléklet, a nyilatkozat van csatolva. A hiányzó melléklet feltehetően az Egyedül Vagyunk közleménye lehetett. A Voinovichnak elküldött nyilatkozat szó szerint megegyezik az Egyedül Vagyunkban megjelenttel.

⁴⁸Márai Sándor: *Napló 1943–1944*. Akadémiai, Helikon, 1990. 116.

⁴⁹Id. mű 28–29.

⁵⁰Lásd Márai Sándor: *Röpirat nemzetnevelés ügyében*. Révai, 1942. 19–43. (3–6. fejezet.)

⁵¹„Az Akadémia az alkotó munka szervezete volt, s ez a száz év szüntelen alkotás, egyszerre hasznos a nemzetnek s az emberiségnek, egy nemzet kultúráját a közös emberi munka oltárára gyűjtve. Újítás és hagyomány, Széchenyi és Arany szelleme együtt alkottak itt, s ki ne nézne büszke tekintettel az ő Akadémiájukra? Aki a magyar Akadémia tradicionális szellemét vagy általában az akadémikus elvet támadja, nem tudja, mit beszél” – írta Babits. (Babits Mihály: *Akadémia és irodalom*. Nyugat, 1925. 21. sz. III. 293. Lásd még Babits Mihály: *A Vörösmarty Akadémiáról*. Nyugat, 1925. I. 433–437. – Babits Mihály: *A kettészakadt irodalom*. Nyugat, 1927. I. 527–539.)

⁵²*Martialis, Marcus Valerius epigrammáinak tizennégy könyve a látványosságok könyvével*. Bevezetéssel és jegyzetekkel magyarul tolmácsolta Csengery János. Bp., MTA, 1942. (Görög és római remekírók.)

⁵³*Angyal Dávid naplója (1942. október 30.–1943. szeptember 5.)* Közzéteszi Schweitzer Gábor és Gantner Brigitta Eszter. = Századok, 2001. 3. 740.

⁵⁴*Akadémia ülései 1943-ban*. = Akadémiai Értesítő, LIII. kötet. 477. füzet. 1943. június–december, 337.

⁵⁵A M. T. Alapszabályai 20. §. In: *A Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai és ügyrendje*. Bp., MTA,

1936. 5.

⁵⁶Az I. (Nyelv- és széptudományi) osztály jegyzőkönyvei 1942–1945. MTAK Kézirattár, K 1517. 53v.

⁵⁷Márai Sándor: *Napló 1943–1944*. Akadémiai, Helikon, 1990. 40.

⁵⁸Esszéjének kötetben való közlésekor záró jegyzetként feltüntette: „Székfoglaló a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1943. december 6-án tartott ülésén.” Márai Sándor: *Ihlet és nemzedék*. Révai, 1946. 35.

⁵⁹Id. mű 34.

⁶⁰Márai Sándor: *Napló 1943–1944*. Akadémiai, Helikon, 1990. 40.

⁶¹Keszi Imre: *Ihlet és nemzedék*. = Magyarok, 1946. 9. 552–554.

⁶²Márai Sándor: *Napló 1943–1944*. Akadémiai, Helikon, 1990. 111–112.

⁶³*Pais Dezső üdvözlő beszéde Márai Sándor I. tag székfoglalója alkalmából, 1943. december 6-án*. = Akadémiai Értesítő, LIII. köt. 477. füzet. 1943. június–december, 344.

⁶⁴Szabolcsi id. mű 931.

⁶⁵Márai Sándor: *Röpirat nemzetnevelés ügyében*. Révai, 1942. 65.

⁶⁶Pais 347.

⁶⁷Lásd Tilkovszky Lóránt: *A háborús évek Akadémiája*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Szerk.: Pach Zsigmond Pál. Akadémiai Kiadó, 1975. 300–307.

⁶⁸Jegyzőkönyv a M. Tud. Akadémiának 1943. március 29-án tartott összes üléséről. MTAK Kézirattár, K 1482. 101v.–102.v.

⁶⁹Hajnal István: *Vergleichende Schriftproben zur Etnwicklung und Verbreitung der Schrift im 12–13. Jahrhundert*. Bp., Leipzig–Milano, Verlag Danubia, 1943.

⁷⁰*Összes ülési és nagygyűlési jegyzőkönyvek 1939–1944*. MTAK Kézirattár, K 1482. 118v.

⁷¹Pais 343.

⁷²Rédey Tivadar: *Jelentés az 1943. évi Vojnits-jutalomról*. Egy év drámatermése. = Akadémiai Értesítő, LIII. köt. 477. füzet, 1943. július–december. 322.

⁷³Id. mű 323.

⁷⁴Lásd 9. jegyzetet.

⁷⁵Az I. (Nyelv- és széptudományi) osztály jegyzőkönyvei 1946–1949. MTAK Kézirattár, K 1518. 15v.

⁷⁶MTAK Kézirattár, RAL 74/1946.

⁷⁷MTAK Kézirattár, RAL 127/1946. E jelzetű köteg tartalmazza az év összes, jutalmazással kapcsolatos iratát.

⁷⁸Összes ülési és nagygyűlési jegyzőkönyvek 1945–1949. MTAK Kézirattár, K 1483. 54.

⁷⁹MTAK Kézirattár, RAL 127/1946.

⁸⁰Lásd az I. Osztály 1946. július 22-i nagygyűlési zárt üléséről készült jegyzőkönyvet. I. (Nyelv- és széptudományi) osztály jegyzőkönyvei 1946–1949. MTAK Kézirattár, K 1518. 21. A módosulásra azért is volt szükség, mert Kosztolányi *Összegyűjtött költeményeire* való hivatkozással már 1936-ban – halálának évében – az MTA Weiss Fülöp-jutalmában részesült.

⁸¹MTAK Kézirattár, RAL 127/1946.

⁸²Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946*. Vörösváry, 1991. 72.

⁸³Bolgár Elek (1883–1955): jogász, történész. Magyarországon a Tanácsköztársaság idején, illetve 1945 után volt egyetemi tanár. A Tanácsköztársaság bukása után emigrált. 1937-től a Szovjetunióban mint a rosztovi egyetem tanára egyetemes történeti, főleg diplomáciai kérdéseket tanulmányozott. A szovjet hadsereg kötelékében tért vissza Magyarországra.

⁸⁴Péteri György: *Születésnap ajándék Sztálinnak*. Vázlat a Magyar Tudományos Akadémia államosításának történetéhez 1945–1949. = Századvég, 1989. 1–2. 18.

⁸⁵Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt 1945–1946*. Vörösváry, 1991. 191.

⁸⁶Márai, id. mű 169.

⁸⁷Zemplén Géza (1883–1956): kémikus, műegyetemi tanár. Jelentős szerepe volt szerves vegyiparunk kialakításában.

⁸⁸„Az akadémikusok valamilyen reformról vitatkoznak; a vita érthetetlen és gyermekes; de mennyi szenvedély az öregekben! Megbékélten és derülten hallgatom az izgatott vitát. Különösen a nyelvészek szigorúak és szenvedélyesek. Ki tudja, miféle szenvedélyeket tartogat számomra is az élet?... Meghalni egy ígékötőért stb.” (Márai id. mű 169–170.)

⁸⁹Márai Sándor: *Föld, föld...!* Emlékezések. Akadémiai, Helikon, 1991. 256.

⁹⁰Lásd Péteri György: *Születésnap ajándék Sztálinnak*. Vázlat a Magyar Tudományos Akadémia államosításának történetéhez. 1945–1949. Századvég, 1989. 1–2. 18–35.

⁹¹Márai Sándor: *Föld, föld...!* Emlékezések. Akadémiai, Helikon 1991. 256.

⁹²Jegyzőkönyv a Magyar Tudományos Akadémia Igazgatótanácsának 1947. február 19-én tartott üléséről.

MTAK Kézirattár, K. 1352. 27. Lukács György névsora: Domonkos József, Erdei Ferenc, Fülep Lajos, Fogarasi Béla, Hont Ferenc, Karácsony Sándor, Kemény György, Lukács György, Mátrai László, Molnár Erik, Szabolcsi Bence, Szalai Sándor, Szemerényi Oszvald, Tolnai Gábor. A jegyzőkönyvben szereplő Domonkos József elírás, feltehetően Domokos József-ről volt szó.

⁹³Péteri id. mű 25. Lásd Voinovich Géza 1947. május 16-i levele Hajnal Istvánhoz. MTAK Kézirattár, Ms 5384/372.

⁹⁴Hajnal István akadémiai működésére vonatkozó iratok. MTAK Kézirattár, Ms 5384/315.

⁹⁵A Lukács-féle listán szereplő Domokos József, Hont Ferenc és Kemény György nem lett akadémikus. Szemerényi Oszvaldot 1947. jún. 6-án választották levelező taggá. Tagsága azonban az MTA 1949-es átszervezésekor illegális külföldre távozása miatt megszűnt.

⁹⁶Márai Sándor: *Ami a Naplól kimaradt 1945–1946*. Vörösváry, 1991. 300.

⁹⁷Fried István: *Márai Sándor és a Kisfaludy Társaság*. Irodalomtörténet, 1999. 4. 583.

⁹⁸Márai Sándor: *Napló, 1945–1957*. Occidental Press, 1968. 50–51. „Herczeggel is úgy vagyok, – másképp, magyar viszonylatban – mint Goethével: a jelenséghez több közöm van, mint művéhez” – írta róla e helyen.

⁹⁹„Nem vagyok többé szolidáris a magyar társadalommal, s ez a legrosszabb, ami történhetett velem” – jegyezte fel 1946-ban. (Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt 1945–1946*. Vörösváry, 1991. 280.)

¹⁰⁰Az I. (Nyelv- és széptudományi) osztály jegyzőkönyvei 1946–1949. K 1518. 43.

¹⁰¹MTAK Kézirattár, RAL 339/1947.

¹⁰²*Tagajánlások 1947-ben*. (Kéziratul.) Bp., 1947. 1.

¹⁰³Márai Sándor levele Újváry Sándornak. MTAK Kézirattár, Ms 5149/442.

¹⁰⁴Rónai Mihály András: *Márai vagy az allegória*. = Politika, 1947. júl. 26. 17. sz. 2.

¹⁰⁵Tanulmányok Rónai cikkének befejező mondatai, mert általánosnak mondható baloldali vádak fogalmaznak meg Máraival szemben: „Márai megírta végre (a demokrácia ellen) egyikét amaz allegóriáknak, amelyet megírni (a fasizmus ellen) oly állhatatosan elmulasztott. És hát igen, ezt tartom árulásnak. Az annakidején való negatív magatartást, a kacér sunyítást – épp Máraitól – tán nem tartottam volna okvetlenül annak: ám e mai pozitív szembefordulást, e nyílt »kiállást« – épp Máraitól – okvetlenül annak kell tartanom. Épp Máraitól, aki Párizsban kultúrát, Londonban demokráciát szagolt – épp Máraitól – aki a demokráciától a pusztá hallgatag lojalitásért, megkapta mindazt, amit a fasizmustól még félreérthetetlen ministrálásáért sem kapott meg: akadémikusságot, félhivatalos missziót, hivatalos koszorút. Épp Máraitól, aki *tudja*, mi az igazság és *ellene cselekszik*. S ezt – lehet, hogy túlságos engedékenyen – nagyobb bűnül veszem, mint az elkövette másikat: amikor *épp úgy tudta*, mi az igazság, és *nem segített*.” (Kiemelések a szerzőtől.)

¹⁰⁶Lásd Márai Sándor 1982. november 7-i levelét Újváry Sándorhoz. MTAK Kézirattár, Ms 5149/400. E levelében megfogalmazta azt a szándékát is, hogy akadémiai tagsága okán kéziratai akadémiai gyűjteménybe kerüljenek.

¹⁰⁷Márai Sándor: *Föld, föld!...* Akadémiai, Helikon, 1991. 299–300.

¹⁰⁸Id. mű 310.

¹⁰⁹Id. mű 315.

¹¹⁰Jegyzőkönyv az MTA I. osztályának 1948. június 30-án tartott nagygyűlési osztályüléséről. MTAK Kézirattár, K 1518. 69.

¹¹¹A Tudományos Bizottság, illetve a Tudományos Tanács tevékenységéről lásd Potó János: *Harmadik nekifutásra*. A Magyar Tudományos Akadémia „átszervezése”, 1948–1949. Történelmi Szemle 36. 1994. 1–2. 79–110. – Huszár Tibor: *A hatalom rejtett dimenziói*. Magyar Tudományos Tanács, 1948–1949. Akadémia K., 1995. – Kónya Sándor: *A Magyar Tudományos Tanács (1948–1949)*. MTA Könyvtára, 1998.

¹¹²Alexits György (1899–1978) matematikus, az MTA tagja (l. 1948, r. 1949), Kossuth-díjas (1951).

¹¹³Jelentés a pártkollégium számára a Magyar Tudományos Akadémia helyzetéről, datálatlan [1949. június első fele]. Ez a jelentés két változatban maradt fenn. Az első változatot Erdős Tamás, a véglegest Alexits György készítette. MTAK AL MTT1/7. Idézte és a dokumentumot leírta Potó János, említett tanulmányában.

¹¹⁴Lásd Hajnal István feljegyzését, mely az osztálytitkári működésére vonatkozó iratok között található. Az Akadémia ügye. 1947. július 2. MTAK Kézirattár, Ms 5384/398.

¹¹⁵Erről a látogatásról szólt a *Föld, föld!...* című emlékezésében, és naplójában is említést tett róla. A Vörösváry-féle kiadás – Márai Sándor: *Ami a naplóból kimaradt 1947*. Toronto, 1993. 285. – alapján ez a találkozás 1947 legvégére tehető.

¹¹⁶Márai Sándor: *Föld, föld!...* Akadémiai, Helikon, 1991. 318–319.

¹¹⁷MTAK Kézirattár, Ms 5452/3. Megjelent. (Fried István: *A levélíró Márai Sándor*. Tanulmányvázlat. = Vigilia, 1999. 11. 862.) A képeslap felirata: Genève. Ile J.-J. Rousseau et le Mont Blanc.

¹¹⁸A Magyar Tudományos Akadémia alapszabályai. = Akadémiai Értesítő, LVII. köt. 1949–1950. 7–13. Az alapszabályokat a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa hagyta jóvá. A XI. fejezet *Átmeneti rendelkezések* részében lásd a 49. paragrafust.